

บรรยายพิเศษ
การวิจัยท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพ

รศ. สุชาดา ชินะจิตร

ผู้อำนวยการฝ่าย 3 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

หากพูดถึงที่มาของโครงการ BRT คงต้องทำความเข้าใจไปถึงวิสัยทัศน์ของผู้บริหารในช่วงแรกคือ ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ รศ.ดร.ศักรินทร์ ภูมิรัตน ผู้อำนวยการศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ (คสช.) ที่ได้ร่วมกันสนับสนุนโครงการขนาดใหญ่ (mega project) เพื่อสนับสนุนงานวิจัยทรัพยากรชีวภาพที่หลากหลายในระบบนิเวศต่างๆ ให้มีองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นและประเทศชาติได้อย่างยั่งยืน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โครงการ BRT จึงได้จัดตั้งขึ้น

ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาโครงการ BRT มีผลงานต่างๆ มากมายทั้งการผลิตบุคลากร และการตีพิมพ์ผลงานวิจัยที่มีคุณภาพอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีการค้นพบสิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ ที่มีประโยชน์ การพัฒนางานวิจัยเชิงพื้นที่ (area based) รวมถึงการขยายผลงานสู่สาธารณชน เช่น กระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนธรรมชาติ ผลงานดังกล่าวนี้สามารถนำมาประมวลภิปรายในเวทีสากลหรือพัฒนาต่อยอดในด้านต่างๆ ได้ เพื่อให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์และเผยแพร่ขยายในวงกว้างมากยิ่งขึ้น

ในสังคมปัจจุบันต้องยอมรับว่าความรู้เป็นสมบัติของสาธารณะที่ทุกคนเข้าถึงได้และใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตของตนเองในสังคม ซึ่งจะเชื่อมโยงมากับงานวิจัยท้องถิ่นของ สกว. ที่หลายคนอาจไม่คุ้นเคย ความจริงแล้ว สกว. มีงานวิจัยอยู่ 3 กลุ่มใหญ่ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มวิชาการ (basic research) ที่ใช้หลักการและเหตุผลในการทำวิจัย โดยมุ่งเน้นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ กลุ่มที่ 2 คือการวิจัยและพัฒนา (research and development) กลุ่มนี้มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ ไม่มุ่งเน้นการตีพิมพ์บทความวิจัยในวารสารต่างๆ และกลุ่มที่ 3 คืองานวิจัยท้องถิ่น กลุ่มนี้จะทำการวิจัยเพื่อให้ชาวบ้านสามารถนำไปใช้งานได้ (research for implementation) หรืออาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “การวิจัยนอกระบบ” เพราะเป็นการค้นคว้าวิจัยโดยไม่จำเป็นต้องดำเนินการโดยนักวิชาการอย่างเดียว ใครก็สามารถเป็นนักวิจัยได้ เพียงแต่ระดับการวิจัยจะเข้มข้นไม่เหมือนกัน

งานวิจัยท้องถิ่นของ สกว. นั้นจะเน้นที่การสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านมากกว่าการสร้างความรู้ใหม่ ข้อมูลที่ได้จะมีความต่อเนื่อง ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ และให้คนท้องถิ่นเป็นผู้จัดการความรู้เหล่านั้นๆ ซึ่งขณะนี้ ศ.นพ. วิจารณ์ พานิช ได้จัดตั้งสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาสังคม (สคส.) ซึ่งเป็นอีกหน่วยงานหนึ่งของ สกว. ที่กำลังเติบโตและเข้มแข็งในเรื่องการจัดการความรู้

สิ่งท้าทายอย่างหนึ่งของ สกว. คือทำอย่างไรจึงจะทำให้ความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดขึ้นกลายเป็นความรู้ที่ยั่งยืนได้ เพราะชาวบ้านมีความรู้ที่สั่งสมมานาน เพียงแต่ไม่ได้ใช้กระบวนการหรือวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์สากล ในการเก็บข้อมูล เช่น การจดบันทึก การทดลองพิสูจน์ เพราะฉะนั้นทำอย่างไรความรู้ 2 ส่วน คือ ความรู้เชิงวิทยาศาสตร์จะสามารถอธิบายความรู้เชิงภูมิปัญญาได้ แล้วเกิดการต่อยอดงานวิจัยจากความรู้เหล่านั้นได้ ซึ่ง สกว. พยายามมองว่าต้องมีกลไกหรือการจัดการที่จะทำให้ความรู้สองส่วนนี้สามารถเชื่อมต่อกันแล้วพัฒนาความรู้ขึ้นให้เกิดประโยชน์ทั้งในแง่ของการเรียนรู้และการใช้งานในด้านต่างๆ เพราะฉะนั้นสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจก็คือวิธีการของแต่ละฝ่ายที่ทำให้เกิดช่องว่างในการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นภูมิหลัง ประสบการณ์ ฯลฯ เพราะฉะนั้นถ้าเราทำความเข้าใจแล้วเชื่อมโยงทั้งสองส่วนนี้เข้าหากันได้ เช่น ฝ่ายวิชาการต้องการวิธีการที่ถูกต้อง มีระเบียบวิธีวิจัยที่เชื่อถือได้ ในขณะที่ฝ่ายท้องถิ่นอยากได้ความรู้ แต่ไม่รู้วิธีการสืบค้นที่เป็นระบบ ฝ่ายวิชาการมีความรู้วิทยาศาสตร์แต่ขาดมิติทางสังคม

ส่วนฝ่ายท้องถิ่นบางครั้งยอมรับข้อเท็จจริงไม่ได้ เช่น มีนักวิทยาศาสตร์บอกว่าน้ำเสียคนท้องถิ่นมักจะรับไม่ได้ ทั้งหมดนี้คือวิธีการสื่อสารที่แตกต่างกันเพราะความเข้าใจต่างกันนั่นเอง นักวิชาการหลายคนค่อนข้างจะมีความรู้สึกว่าเป็นผู้รู้ เพราะฉะนั้นจึงอยากถ่ายทอดอยากให้ความรู้ด้วยเจตนาดี แต่ฝ่ายท้องถิ่นขาดความรู้ทางวิทยาศาสตร์แต่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมบอกเล่าต่อกันมา เวลาพูดคุยกับนักวิชาการทำให้เขารู้สึกว่ามีความรู้ที่น้อย ทั้งๆ ที่ความจริงแล้วเขามีความภาคภูมิใจของเขาอยู่เหมือนกัน แต่ไม่มีโอกาสมีส่วนร่วมด้วยฝ่ายวิชาการ

“กระบวนการมีส่วนร่วม” เป็นคำที่เข้ามาในสังคมเราไม่นาน มีการตีความกันอย่างหลากหลายว่าอย่างไรจึงจะเรียกว่ามีส่วนร่วม บางคนบอกว่าจ้างชาวบ้านมาพูดก็น่ามีส่วนร่วมแล้ว แต่ความจริงแล้วการมีส่วนร่วมน่าจะเป็นการทำความเข้าใจร่วมกัน ตั้งใจพร้อมกัน คิดร่วมกัน ออกแบบร่วมกัน ซึ่งจะเป็นการเรียนรู้ร่วมกันทั้งสองฝ่าย เพราะต่างฝ่ายต่างมีจุดแข็งของตัวเอง นักวิชาการมีองค์ความรู้ ชาวบ้านมีกระบวนการและมีบริบทท้องถิ่น เพราะฉะนั้นเมื่อไม่เข้าใจคำว่ากระบวนการ จึงมุ่งไปเน้นเรื่องผลงานโดยที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องกระบวนการและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

ขออนุญาตนำความคิดของ ศ.ดร. มีชัย ฤชุพันธุ์ ท่านเป็นหัวหน้าโครงการ “การกระจายอำนาจทางการคลัง” เมื่อหลายปีมาแล้ว ท่านได้นำนักวิจัยและข้าราชการในกระทรวงการคลังมาทำวิจัย โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมกับชาวบ้าน ท่านให้ข้อคิดว่านักวิจัยที่เพิ่งจบใหม่นั้นจะมีวิธีคิดและมุมมองค่อนข้างแตกต่าง แต่การที่ได้คลุกคลีกับชุมชนจะทำให้ความเข้าใจเปลี่ยนแปลงไป ภูมิปัญญาหาไม่ได้จากตำรา ต้องไปคลุกคลีและเรียนรู้จากนักปฏิบัติก็คือประชาชนที่มีมิติวิชาการ เพราะถ้าเรานั่งกำหนดนโยบายโดยที่เราคิดแบบประชาชนไม่เป็น เราจะมองไปอีกทางหนึ่งหรืออาจจะมองเพียงแค่ว่าทางเดียวก็ได้ ในขณะที่เดียวกันประชาชนที่มีมิติวิชาการก็จะมีโอกาสได้เรียนรู้ไปพร้อมกันด้วย เพราะฉะนั้นสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์จะต้องทำคงไม่ใช่แค่การสร้างงานเพื่อออกมาเป็นผลงานตีพิมพ์เท่านั้น สิ่งที่เราต้องการคือทำอย่างไรความรู้สากลกับท้องถิ่นจึงจะเชื่อมโยงกันได้ รวมทั้งท้องถิ่นจะต้องเข้าใจบริบทของโลกด้วย เพราะเราไม่ได้อยู่คนเดียวหรือกลุ่มเดียวในโลก การรู้แต่เรื่องท้องถิ่นของตนเองเท่านั้นไม่เพียงพอ ต้องรู้ทั้งระดับชาติและระดับโลกด้วยว่าขณะนี้กำลังเกิดอะไรขึ้น ขณะเดียวกันโครงการวิจัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นหลายร้อยหลายพันโครงการก็ต้องมีการเชื่อมโยงความรู้กับพื้นที่ด้วย หัวใจสำคัญคือเรื่องการจัดการ โครงการ BRT เป็นหน่วยงานประสานและจัดการให้เกิดสิ่งเหล่านี้ได้

หลายคนคงคุ้นเคยกับบทบาทของนักวิจัยว่าคือผู้รู้ ค้นคว้าหาความรู้ หรือเป็นผู้ที่สื่อสารในวงวิชาการ แต่ในยุคนี้ทุกคนสามารถเข้าถึงความรู้ต่างๆ ได้ เพราะฉะนั้นดิฉันเห็นว่าบทบาทของนักวิจัยต้องปรับเปลี่ยนไปบ้าง กล่าวคือ การเป็นผู้รู้ที่คนต้องปรับเปลี่ยนเป็นผู้พร้อมที่จะเรียนรู้ เช่น การวิจัยในพื้นที่ต่างๆ นั้นคงไม่ใช่ที่เราจะไปถ่ายทอดให้ชาวบ้านเพียงอย่างเดียว แต่เราต้องพร้อมที่จะเรียนรู้จากชาวบ้านในพื้นที่ด้วย และไม่ใช่แค่ค้นคว้าหาความรู้เพียงอย่างเดียวแต่ต้องเป็นผู้ถ่ายทอดด้วย และความรู้ที่นำไปถ่ายทอดนั้นควรเป็นความรู้สาธารณะที่ทำให้สังคมได้ประโยชน์ ดังนั้นบทบาทของนักวิจัยก็คือการเป็นผู้ให้ประโยชน์จากงานวิจัยนั้นไปสู่สังคมด้วย แต่ทำอย่างไรจึงจะแปลงความรู้ให้เป็นความรู้ที่เหมาะสมสำหรับสังคมโดยรวม แทนการสื่อสารในวงวิชาการเท่านั้น บางคนอาจจะเถียงว่านักวิชาการไม่ถนัดเรื่องเผยแพร่ แต่ถ้ามีการจัดการโดยที่มีอีกกลุ่มหนึ่งที่ถนัดเพราะฉะนั้นก็ต้องทำงานร่วมกัน

หลายครั้งที่ สกว. ขอความร่วมมือจากนักวิชาการเมื่อจำเป็นต้องให้ความรู้กับสังคม นักวิชาการส่วนใหญ่มักจะให้ความร่วมมือด้วยดี โดยการบอกถึงประเด็น ความสำคัญ เนื้อหา ซึ่งจะมีคนอีกกลุ่มหนึ่งมาช่วยปรับให้ง่ายและสามารถสื่อสารกับสังคมได้ โดยที่นักวิชาการไม่จำเป็นต้องพูดในที่สาธารณะ เพียงแค่ทำงานร่วมกันเท่านั้นเอง เพราะว่าเนื้อหาสาระทั้งหลายนั้นอยู่ที่ตัวนักวิชาการ และทำอย่างไรให้ความรู้เหล่านั้นออกมาสู่สังคมได้มากกว่านี้

อย่างไรก็ตามเมื่อนักวิชาการกับคนที่อยู่ในท้องถิ่นได้มีโอกาสทำงานร่วมกันคงจะทำให้เกิดความเข้าใจกันดียิ่งขึ้นเพราะได้คุยกัน ได้สื่อสารกัน รู้จักตัวเอง รู้บทบาทของตัวเอง และรู้จักเข้าใจผู้อื่น ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญเพราะการที่เราจะทำงานร่วมกันหรือสมานฉันท์กัน และในที่สุดจะเกิดการเคารพซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้นเป้าหมายระยะยาวจึงอยากให้เห็นนักวิชาการ โดยเฉพาะนักวิจัยในโครงการความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งเหมือนกับเป็นผู้ไปชุดค้นทรัพย์

สมัชชาศาลที่อยู่ในพื้นที่ ช่วยกันทำให้ความรู้ต่างๆ เหล่านี้เป็นองค์รวม เน้นความพอดีบนฐานของความถูกต้องและ
ดีงาม ความเชื่อและวัฒนธรรม เพราะวิทยาศาสตร์กับบริบทของวัฒนธรรมและสังคมนั้นต้องไปด้วยกัน เพื่อให้ความรู้
เหล่านี้ไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และเกิดการสร้างความรู้เชิงระบบเพื่อการเฝ้าระวัง รวมถึงการ
มองถึงระดับสากลด้วยเช่น เรื่องการเจรจาต่อรองเกี่ยวกับการค้า

ในช่วงแรกของการทำงานเราเน้นเรื่องการสร้างคนและองค์ความรู้เพื่อตรวจสอบว่าเรามีความร่ำรวยทางความ
หลากหลายทางชีวภาพมากน้อยอย่างไร ต่อไปนี้คงต้องคิดปลายทางว่าจะทำอะไรความรู้เหล่านี้ไปสู่สังคมให้มากขึ้น
ทำอะไรสังคมจะมีความเข้าใจและเห็นความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพมากขึ้น ขณะเดียวกันทางด้าน
นโยบายก็ต้องอาศัยความรู้เหล่านี้เพื่อนำไปสู่การกำหนดนโยบายหรือมาตรการต่างๆ รวมถึงการเชื่อมโยงกับประเด็น
ทางสากลไปด้วย เพื่อให้เรารู้เท่าทัน

ขอแสดงความยินดีกับโครงการ BRT ที่ได้ดำเนินงานมาครบ 10 ปี ต้องขอขอบคุณ ศ. วิสุทธิ์ ไบไม่ ที่ทำงานนี้
อย่างต่อเนื่อง พันธุ์อุปสรรคสารพัด มาถึงวันนี้ก็น่าดีใจที่เห็นแผนคลับของโครงการ BRT มีมากมาย และเชื่อว่าเวที
อย่างนี้เป็นประโยชน์ เพราะเป็นเวทีที่เราจะได้พบปะพูดคุยและแลกเปลี่ยนมุมมองซึ่งกันและกัน